

طراحی اوراق وقف بر مبنای عقد صلح و وقف جهت تأمین مالی طرح‌های عام‌المنفعه

حجة الاسلام دکتر سید عباس موسویان*

تاریخ دریافت: ۸۸/۰۴/۰۷

داود نصرآبادی**

تاریخ پذیرش: ۸۸/۰۷/۱۲

چکیده

همواره روش‌های مختلفی برای انجام اعمال نیک و خدایپسندانه وجود دارد؛ یکی از ماندگارترین و جاودانه‌ترین روش‌ها «وقف» است. در قالب وقف، مردم و خیرین قسمتی از اموال خود (از قبیل زمین، خانه و باغ) را برای اهداف خیرخواهانه متناسب با نیازهای جامعه اختصاص می‌دهند. با گذشت زمان و افزایش جمعیت، یکی از آسیب‌هایی که نهاد وقف با آن مواجه بوده این است که اکثریت مردم در عین حال که علاقه زیادی به عمل پسندیده و سنت حسنه وقف دارند، توانایی وقف انفرادی را ندارند؛ به عبارت دیگر افراد معدودی توانایی اختصاص املاک و مستغلات برای «وقف انفرادی» دارند. رویکرد وقف جمعی به ویژه به صورت انتشار اوراق بهادار که در دو دهه اخیر بین اندیشمندان مسلمان مطرح شده است، افزون بر تقویت روح تعاون و مشارکت اجتماعی که یکی از آموزه‌های اصلی قرآن است، قابلیت مقابله با آسیب‌های اساسی نهاد وقف را دارد.

این مقاله که رویکردی تحلیلی کاربردی دارد به دنبال طراحی اوراق وقف می‌باشد که در عین تطابق با شریعت اسلام به ویژه فقه امامیه، قابلیت عملیاتی کردن هدف پیش‌گفته را داشته باشد؛ به عبارت دیگر در این مقاله مدل اوراق وقف جمعی برای تأمین مالی طرح‌های غیرانتفاعی طراحی و تبیین می‌گردد.

واژگان کلیدی

وقف، وقف انفرادی، وقف جمعی، اوراق وقف جمعی

مقدمه

وقف یکی از بهترین و مؤثرترین اعمال خیرخواهانه بوده که طی آن افراد نیکاندیش و آگاه به فانی بودن دنیا، قسمتی از اموال خود را با اختیار از مالکیت‌شان خارج نموده و به مالک حقیقی آن، یعنی خداوند بلند مرتبه بر می‌گردانند تا مورد استفاده عموم مردم قرار گیرد و منافع آن طی سالیان پس از حیاتشان نیز در راه تأمین نیازمندی‌های مردم و تحقق عدالت اجتماعی مصرف شود.

در طول تاریخ اسلام اغلب اینگونه بوده که مردم نیکوکار قسمتی از املاک و مستغلات خود مانند زمین، باغ، خانه مسکونی را در اهداف خیرخواهانه وقف می‌کردند. البته قابل ذکر است سایر ادیان نیز با اشکالی شبیه وقف آشنا هستند اما عالی‌ترین شکل وقف و صدقه جاریه در جوامع اسلامی دیده شده است.

با گذشت زمان و افزایش جمعیت، علیرغم تمایل مردم به شرکت در این سنت حسنه، توانایی کمتری در وقف انفرادی املاک و مستغلات خود دارند؛ بنابراین لزوم تدوین روش‌های جدید، به طوری که مردم با مبالغ اندک نیز بتوانند جزء واقفین به شمار آمده و اثر ماندگاری از خود به جای گذارند، بیش از پیش نمایان می‌شود.

در این تحقیق برآنیم تا هدف فوق را از طریق انتشار اوراق وقف محقق سازیم. برای این منظور مقاله را در چند بخش سامان داده‌ایم. در بخش نخست به تعریف مفهوم وقف از دیدگاه فقهی پرداخته می‌شود؛ در بخش بعدی تحقیقات مشابه و نتایج آن‌ها بررسی می‌شود. سپس مدل عملیاتی انتشار اوراق وقف طراحی شده و در انتها پیشنهاداتی ارائه می‌گردد.

۱. مبانی فقهی اوراق وقف

با توجه به مشکلات فقهی وقف پول که در ادامه توضیح می‌دهیم برای حل مشکل در طراحی اوراق وقف از قراردادهای سه‌گانه وقف، وکالت و صلح استفاده می‌شود؛ بر این اساس در این بخش از مقاله در حد نیاز تعریف و برخی مسائل قراردادهای وقف، وکالت و صلح را مرور می‌کنیم.

۱-۱. قرارداد وقف

۱-۱-۱. تعریف عقد وقف

وقف عقدی است که نتیجه آن حبس کردن اصل و رها کردن منفعت آن است (نجفی، ۱۳۶۸، ج ۲۸، ص ۳؛ ماده ۵۵ ق.م). منظور از حبس کردن اصل مال، نگه داشتن عین مال از نقل و انتقال و همچنین از تصرفاتی است که موجب تلف عین گردد، زیرا مقصود از وقف، انتفاع همیشگی موقوف علیهم از مال موقوفه است و بدان جهت هم آنرا وقف گفته‌اند (ملکوتی فر، ۱۳۸۰، ص ۱۲۶).

۱-۱-۲. ارکان وقف

وقف دارای ارکانی است که عبارتند از: صیغه وقف، واقف، موقوف علیه، عین موقوفه (ملکوتی فر، ۱۳۸۰، ص ۱۲۷).

۱. صیغه وقف یعنی آنچه واقف با آن اراده خویش در وقف را ابراز می‌دارد (حائری یزدی، ۱۳۸۰، ص ۷۶)؛

۲. واقف کسی است که بخشی از اموال خود را جهت وقف اختصاص می‌دهد؛

۳. مال موقوفه، آن چیزی است که مورد وقف واقع می‌شود؛

۴. موقوفه علیهم افرادی هستند که منافع مال موقوفه برای آن‌ها در نظر گرفته شده است؛

۵. مال موقوفه باید عین باشد نه دین یا منفعت، قابلیت انتفاع با بقای عین داشته باشد، در ملکیت واقف باشد و قبض دادن آن ممکن باشد (نجفی، ۱۳۶۸، ج ۲۷، ص ۱۵)، پس اموالی که با مصرف آن‌ها، عین قابلیت بقاء ندارد قابل وقف کردن نمی‌باشند. برای مثال نمی‌توان نان، غذا و میوه را وقف نمود زیرا با مصرف آن‌ها، عین از بین می‌رود.

۱-۱-۳. انواع وقف

وقف دارای دو نوع وقف عام و وقف خاص می‌باشد (مراجع تقلید، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۶۳۳)؛ در وقف خاص، عین موقوفه و منافع آن برای افراد خاصی در نظر گرفته

می‌شود، بطور مثال واقف قسمتی از اموال خود را برای فرزندان‌ش وقف می‌نماید. در وقف عام، عین موقوفه برای استفاده عموم در نظر گرفته می‌شود؛ برای مثال زمینی برای ساختن مسجد، بیمارستان، مدرسه و... وقف می‌گردد.

۴-۱-۱. ماهیت وقف

مطابق نظر فقهای امامیه و قانون مدنی ایران، وقف، پس از تحقق قبض، عقدی لازم بوده و حق رجوع آن برای واقف وجود ندارد (مراجع تقلید، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۶۳۰؛ حائری یزدی، ۱۳۸۰، ص ۸۵؛ ماده ۶۱ ق.م). همچنین حق هیچگونه تغییری در شکل و موضوع موقوفه و افراد موقوف علیهم و نحوه استفاده از آن‌ها را ندارد. بنابراین نمی‌تواند منفعت مقصود در وقف را تغییر دهد و یا افرادی را وارد مجموعه موقوف علیهم نماید و یا از آن خارج گرداند و اگر در ضمن عقد وقف، چنین اختیاراتی را برای خود شرط کرده باشد، شرط باطل می‌شود (نجفی، ۱۳۶۸، ج ۲۸، ص ۱۳؛ موسویان-الف، ۱۳۸۶، ص ۱۵۷).

۵-۱-۱. ملکیت وقف

اکثریت فقهای امامیه پس از تحقق وقف، قائل به زوال ملکیت واقف و انتقال ملکیت از او می‌باشند و موقوف علیهم را مالک آن می‌دانند. البته برخی قائل به تفکیک شده و در موارد وقف خاص، موقوف علیه را مالک دانسته و در موارد وقف عام، خداوند متعال را مالک دانسته‌اند (حائری یزدی، ۱۳۸۰، صص ۲۴۴ و ۲۴۵).

۶-۱-۱. مدیریت وقف

مدیریت مال موقوفه در جهت مصرف منافع آن مطابق نیت واقف می‌باشد. واقف می‌تواند تولیت (اداره) امور موقوفه را تا آخر عمر یا در مدت معینی، خود به اختیار گیرد و نیز می‌تواند فرد یا افراد دیگری را برای این امر برگزیند که هر کدام به طور مستقل یا به صورت جمعی آن را اداره کنند (ماده ۷۵ ق.م) و اگر واقف در وقف عام،

متولی ای را معین نکرده باشد، اداره موقوفه طبق نظر حاکم شرع صورت می‌پذیرد (مراجع تقلید، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۶۳۶؛ ماده ۸۱ ق.م).

۱-۱-۷. وقف پول

در بیان ویژگی‌های مال موقوفه گذشت که مال موقوفه باید قابلیت انتفاع با بقای عین داشته باشد، بر این اساس وقف پول چه زمانی که به صورت درهم و دینار بود و چه امروزه که به صورت سکه و اسکناس اعتباری است محل بحث و اختلاف بوده است. از فقهای اهل سنت حنفی‌ها و مالکی‌ها وقف درهم و دینار را به هدف تجارت و صرف سود آن در جهت خیر و یا اعطای قرض‌الحسنه جایز می‌دانند. در مقابل حنبلی‌ها وقف درهم و دینار را مخالف با ماهیت وقف دانسته و باطل می‌شمارند و شافعی‌ها وقف درهم و دینار را تنها برای استفاده‌های تزئینی مجاز می‌دانند (مصباحی مقدم، ۱۳۸۸، ص ۶۵).

از میان فقهای شیعه گرچه برخی چون آیت‌الله صانعی با وقف پول موافق بوده و استدلال می‌کند که: «غرض واقف در وقف پول، وقف مالیت است و آنچه از بین رفتن آن با وقفیتش منافات دارد، وقف عین است» (مصباحی مقدم، ۱۳۸۸، ص ۷۱)، اما اکثر فقهای امامیه وقف پول را جز برای استفاده‌های فرعی چون تزئین و مانند آن جایز نمی‌دانند زیرا معتقدند این اموال با مصرف مستهلک می‌شوند (حائری یزدی، ۱۳۸۰، ص ۱۳۷). مطابق استفتائی که اخیراً در مورد وقف پول جهت اعطای قرض‌الحسنه یا اعطای سود آن برای امور خیریه شده مراجع معاصر مانند آیت‌الله وحید خراسانی، سیستانی، صافی گلپایگانی و مقام معظم رهبری، مرقوم داشته‌اند: «وقف پول صحیح نیست».

حال با توجه به اختلاف نظری که بین فقها به ویژه فقهای شیعه وجود دارد نمی‌توان در ابزارسازی روی وقف پول تکیه کرد و بایستی از راهکارهای دیگری که مورد توافق همه مذاهب فقهی یا حداقل غالب فقهای شیعه باشد استفاده کرد.

۲-۱. وکالت

وکالت عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین، دیگری را برای انجام امری نایب خود قرار می‌دهد (نجفی، ۱۳۶۸، ج ۲۷، ص ۳۴۷؛ ماده ۶۵۶ ق.م). طرف اول را موکل و دیگری را وکیل می‌نامند. عقد وکالت از عقود جایز می‌باشد (نجفی، ۱۳۶۸، ج ۲۷، ص ۳۴۸) و هر یک از طرفین (موکل و وکیل) در هر زمانی می‌توانند عقد وکالت را فسخ نمایند؛ و در صورت فسخ، تمام امور و اموالی که از طرف موکل در اختیار وکیل قرار گرفته به موکل باز می‌گردد.

فسخ شدن عقد وکالت به چند طریق امکان‌پذیر است: ۱- به عزل موکل، ۲- استعفای وکیل، ۳- به موت یا جنون وکیل یا موکل (مراجع تقلید، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۳۸۲؛ ماده ۶۷۸ ق.م). و این بدان معناست که در صورت فوت موکل، عقد وکالت فسخ شده و اموال در اختیار وکیل به اموال موکل برگشت داده شده و ملکیت آن‌ها به ورثه موکل منتقل می‌شود.^۳

۳-۱. صلح

صلح آن است که انسان با دیگری سازش کند که مقداری از مال یا منفعت مال خود را ملک او کند، یا از طلب، یا از حق خود بگذرد خواه در برابر عوض یا بدون عوض باشد (مراجع تقلید، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۳۱۲). در عقد صلح، طرف صلح‌کننده را «مصالح» و طرف دیگر را «متصالح» می‌نامند.

انواع و احکام صلح

الف) صلح معوض: صلحی که انعقادش منوط به این باشد که یکی از طرفین عقد در مقابل عوض، مقداری معین از مال یا منفعت خود را به دیگری تملیک کند، یا دین یا حق معینی را منتقل یا ساقط گرداند.

ب) صلح غیر معوض (مجانی): صلحی که مقید به پرداخت عوض، توسط یکی از طرفین عقد نباشد (مراجع تقلید، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۳۱۲؛ موسویان-ب، ۱۳۸۶، ص ۱۰۸).

صلح در مقام معاملات اگرچه نتیجه معامله‌ای را که به جای آن واقع شده، می‌دهد لیکن شرایط و احکام خاصه آن معامله را ندارد. بنابراین اگر مورد صلح عین در مقابل عوض باشد نتیجه آن همان نتیجه بیع خواهد بود بدون اینکه شرایط و احکام خاصه بیع در آن جاری شود (ماده ۷۵۸ ق.م).

نکته دیگر اینکه صلح، عقدی لازم است اگر چه در مقام عقود جائزه واقع شده باشد و مگر در موارد فسخ به خیار یا اقاله به هم نمی‌خورد (مراجع تقلید، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۳۱۶؛ ماده ۷۶۰ ق.م).^۴

۲. ادبیات تحقیق

در استفاده از وجوه نقدی جمعی برای امر وقف، مطالعات و اقدامات ارزشمندی انجام شده و هر یک راهکارهایی ارائه نموده‌اند که بهره‌گیری از آن‌ها می‌تواند در طراحی اوراق وقف، ما را یاری دهد.

عبدالکریم (Shamsiah Abdul Karim, 2007) در مقاله‌ای با عنوان «اداره و توسعه وقف معاصر در سنگاپور: چالش‌ها و دورنما»^۵ جهت توسعه و گسترش اموال و دارایی‌های وقف راهکارهایی ارائه نموده که یکی از آن‌ها «وقف نقدی» (Cash Waqf) می‌باشد. در این روش مردم به گروه‌های درآمدی مختلف تقسیم شده و هر گروه مقدار مشخصی که با افزایش درآمد تغییر می‌کند را برای تأمین مالی فعالیت‌های عام‌المنفعه اختصاص می‌دهند.

احمد (Habib Ahmed, 2007) در مقاله‌ای تحت عنوان «تأمین مالی خرد براساس وقف: تحقق نقش اجتماعی تأمین مالی اسلامی»^۶ طراحی نهادی را پیشنهاد نموده است که یکی از منابع آن وجوه وقف می‌باشد؛ در این روش بر ثابت ماندن عین وقف تأکید شده و برای آن توصیه شده که اموال مذکور در فعالیت‌های دارای ریسک کمتر سرمایه‌گذاری شود تا از این طریق منابع اصلی وقف ثابت باقی بماند.

بکیک (Muhamed Becic, 2007) در مقاله «صکوک بعنوان مدلی برای ارتقای بخش وقف»^۷ به اولین استفاده کشور بوسنی و هرزگوین از صکوک (اوراق بهادار) اشاره می‌کند؛ و بیان می‌دارد که نهاد وقف در آن کشور دارای یک زمین وقفی بسیار مهم بوده

است. جهت احیاء آن تصمیم به تأسیس یک هتل پنج ستاره گرفته می‌شود، برای تأمین مالی این هتل با کمبود منابع مواجه می‌شوند؛ در این زمان از صکوک اجاره استفاده می‌نمایند و بانک سرمایه‌گذاری اسلامی بوسنی بعنوان وکیل نهاد وقف آنجا، اقدام به انتشار صکوک اجاره و جمع‌آوری وجوه مذکور می‌نماید.

مرضاتیلله (Amy Mardhatillah, 2007) در مقاله‌ای با عنوان «وقف نقدی بعنوان فرصتی برای مؤسسات تأمین مالی خرد اسلامی، مطالعه موردی: اندونزی»^۸ به بررسی توسعه و گسترش مؤسسات تأمین مالی خرد اسلامی (IMFIs)^۹ که از طریق وقف نقدی به عنوان یکی از روش‌های تأمین منابع مالی اقدام می‌نمایند پرداخته است. این مؤسسات باید بگونه‌ای منابع وقف را سرمایه‌گذاری نمایند که اصل آن ثابت و بدون تغییر باقی بماند مؤسسات مذکور از سه روش برای بکارگیری وجوه نقدی وقف استفاده می‌نمایند:

الف) با دریافت وجوه نقدی وقف از نهادهای وقف اقدام به سرمایه‌گذاری آن‌ها در فعالیت‌های مختلف نموده و سود حاصله را در اختیار نهاد وقف قرار داده تا در فعالیت‌های عام‌المنفعه صرف نمایند.

ب) در روش دوم مؤسسات مذکور وجوه نقدی وقف را مستقیماً از مردم دریافت کرده و اقدام به سرمایه‌گذاری می‌نمایند. البته در صورتی که خود نتوانند به خوبی وجوه مذکور را سرمایه‌گذاری نمایند وجوه را به افراد یا نهادهای دیگر داده و خود بعنوان ناظر به فعالیت‌های آن‌ها نظارت می‌نمایند.

ج) در روش سوم نهاد وقف اقدام به سرمایه‌گذاری وجوه نقدی وقف نموده و قسمتی از سود آنرا به مؤسسات مذکور پرداخت می‌نماید؛ این روش نمی‌تواند خیلی پایدار بماند، زیرا سودهای سرمایه‌گذاری متغیر می‌باشند (عبادی-الف، ۱۳۸۶، ص ۵۶۳).

مجدا اسماعیل (Abdel Mohsin Magda Ismail, 2008) در مقاله‌ای با عنوان «وقف نقدی به عنوان یک نهاد تأمین مالی»^{۱۰} بر مبنای فقه اهل تسنن که وقف نقدی را جایز می‌داند پیشنهاد می‌نماید که با تأسیس یک مؤسسه مالی افرادی که توانایی دارند وجوه خود را در اختیار این صندوق قرار داده و صندوق نیز وجوه مربوطه را در پروژه‌های

مختلف بکار گرفته و سود آن را در جهات خیر صرف نماید؛ البته به گونه‌ای که پس از سودآوری، مؤسسه موظف باشد آن‌ها را در جهت نیات واقفان صرف و هزینه نماید. سروش (۱۳۸۷) نیز در مقاله‌ای با عنوان "تأمین مالی وقف با استفاده از اوراق بهادر اسلامی" به بیان دو روش جهت تأمین مالی طرح‌های سازمان اوقاف و امور خیریه پرداخته است؛ روش اول که جهت ساماندهی دارایی‌های فیزیکی سازمان اوقاف بوده بوسیله انتشار اوراق مشارکت وقفی تأمین مالی می‌گردد. از این روش می‌توان جهت احیاء و بهره‌برداری بهینه موقوفات که به علت مدیریت سستی دارای بازدهی اندک می‌باشند، استفاده نمود. این طرح‌ها به صورت کاملاً انتفاعی بوده و پس از اتمام طرح (با رسیدن به مرحله بازدهی) هر یک از خریداران اوراق مشارکت به نسبت سرمایه خود در سود آن سهم خواهند بود؛ به عبارت دیگر در این روش وقف جدیدی ایجاد نشده و خریداران اوراق به انگیزه کسب سود در آن مشارکت می‌نمایند.

روش دوم به بیان اجمالی انتشار اوراق وقف پرداخته است. هدف از این اوراق که بصورت غیر انتفاعی بوده، گسترش فرهنگ وقف بیان گردیده است. در مقاله مذکور مدل تفصیلی انتشار اوراق و نوع رابطه مردم (سرمایه‌گذاران) با سازمان اوقاف بیان نگردیده است.

صالح آبادی (۱۳۸۶) در مقاله "وقف سهام شرکت‌ها از دیدگاه اسلام" به بیان امکان وقف سهام شرکت‌ها پرداخته است؛ در مقاله مذکور سهام شرکت‌های سهامی به عنوان یک واقعیت و پدیده حقوقی جزء اموال قرار می‌گیرد و قابلیت موقوفه شدن را پیدا می‌کنند. به عبارت دیگر مردم با خریدن سهام شرکت‌ها اقدام به وقف آن‌ها می‌نمایند تا سود آن‌ها در جهاتی که تعیین می‌کنند، صرف شود. در اوراق سهام، سود آن‌ها در جهات خیر صرف می‌شود ولی در اوراق وقف کل وجوه اوراق به امر خیر اختصاص داشته و برای طرح خاص تعریف می‌شود.

مصباحی‌مقدم و همکاران (۱۳۸۸) در مقاله "امکان‌سنجی وقف سهام و پول، مدل صندوق وقف سهام و پول در ایران" نخست به دنبال چارچوب قانونی و فقهی برای وقف سهام و پول بودند، سپس به ارائه مدلی پویا از یک نهاد کارآمد وقف پرداخته‌اند

تا به صورت همزمان به حداکثر سازی ثروت واقفان و بهینه‌سازی فراگرد تخصیص منابع کمک نماید.

این محققان بیشتر به بررسی روش‌های تأمین مالی طرح‌های عام‌المنفعه از طریق وقف و نیز گسترش فرهنگ وقف پرداخته‌اند؛ در برخی موارد نیز به جذب منابع مالی به عنوان وقف اشاره شده تا به صورت صندوق یا موسسه مالی در طراحی فعالیت‌های خیرخواهانه استفاده شود. با توجه به اینکه وقف پول از نظر غالب فقهای امامیه اشکال دارد نمی‌توان از مطالعاتی که مبتنی بر وقف پول است استفاده مستقیم نمود. بر این اساس در این مقاله تلاش می‌شود با استفاده از ظرفیت مشترک فقهی مذاهب مختلف به ویژه فقه امامیه راهکاری را پیدا کنیم تا زمینه ساز انجام وقف‌های جمعی گردد.

۳. تجربه کشورهای اسلامی در طراحی وقف جمعی

برخی کشورهای اسلامی در طراحی روش‌ها و ابزارهای وقف جمعی موفق بوده‌اند؛ در این قسمت گزارشی از عملکرد این کشورها ارائه می‌شود.

۳-۱. صندوق سرمایه‌گذاری در موقوفات بانک توسعه اسلامی

صندوق سرمایه‌گذاری در اموال و دارایی‌های وقف که توسط بانک توسعه اسلامی^{۱۱} (IDB) در عربستان تأسیس شده، دارای هدف توسعه اقتصادی و اجتماعی امت اسلامی و احیای سنت حسنه «وقف» از طریق گسترش دارایی‌های وقف و افزایش بهره‌وری آن‌ها می‌باشد. سهامداران اولیه آن ۱۰ کشور اسلامی است که جمهوری اسلامی ایران نیز یکی از آن‌ها می‌باشد. سرمایه اولیه صندوق ۵۱ میلیون دلار بوده است؛ این صندوق با رعایت موازین شرعی اقدام به انجام فعالیت‌های اقتصادی و سرمایه‌گذاری در کشورهای اسلامی، خصوصاً در املاک وقفی و نیز فعالیت‌های عام‌المنفعه در کشورهای مذکور می‌نماید. به عبارت دیگر هدف صندوق کسب سود مادی نیست (صندوق الاستثمار فی ممتلكات الاوقاف، ۱۴۲۸ق).

اگر کشورهای عضو صندوق و سایر کشورهای اسلامی به صندوق مذکور توجه ویژه داشته و به مدیریت بهینه و کارآمد آن اقدام نمایند، شاهد تحولات مثبت در

سرمایه‌گذاری موقوفات و افزایش بهره‌وری آن‌ها خواهند بود؛ زیرا این صندوق می‌تواند منابع مالی بیشتری را با توجه به اولویت در اختیار آن‌ها قرار دهد.

۲-۳. کویت

کشور کویت در طراحی ابزارهای وقف جمعی پیش‌تاز بوده است؛ فعالیت‌های این کشور اسلامی در زمینه وقف خصوصاً در سال‌های اخیر قابل توجه می‌باشد. یکی از ابتکارهای کویتی‌ها تأسیس انواع صندوق‌های وقف می‌باشد و آنان برای هر صندوقی هدف خاصی در نظر گرفته‌اند. برخی از این صندوق‌ها عبارتند از: صندوق قرآن، صندوق مساجد، صندوق خانواده، صندوق محیط زیست، صندوق بهداشت، صندوق توسعه علمی و فرهنگی. در هر یک از صندوق‌ها مردم و خیرین وجوه نقد خود را به آن‌ها اعطا کرده و آن صندوق‌ها مطابق با شروط واقفین و متناسب با شرایط صندوق در راستای اهداف موردنظر هزینه می‌نمایند (عبادی-الف، ۱۳۸۶، ص ۵۶۳).

۳-۳. قطر

کشور قطر نیز در روشی مشابه کویت اقدام به تأسیس شش سبد مالی ویژه بر اساس تنوع مصرفی از قبیل هزینه‌های توسعه علمی و فرهنگی، خدمات رسانی به امور قرآن و سنت، رسیدگی به امور خانواده و اطفال، رسیدگی به امور مساجد، امور بهداشتی و سایر امور خیریه نموده است. اداره اوقاف قطر با تبلیغات لازم در خصوص آگاه‌سازی مردم جهت مشارکت در امور مذکور، اقدام به جمع‌آوری وجوه نقدی وقف می‌نماید (عبادی-الف، ۱۳۸۶، ص ۵۶۳).

۴-۳. مالزی

مردم مالزی نیز مانند سایر امت اسلامی به طرق مختلف در امر پسندیده وقف مشارکت دارند. یکی از روش‌ها اختصاص املاک و مستغلات به امر وقف بوده بطوری که حدود ۳۲۰۰۰ زمین وقفی در این کشور وجود دارد و نهاد وقف اقدام به انجام

سرمایه‌گذاری‌های مختلف در آن زمین‌ها و توزیع سود آن‌ها در اهداف عام‌المنفعه می‌نماید (zulkiflihasan & Abdullah, 2008, p.79)

مردم مالزی از دو روش به اختصاص وجوه نقد خود به امر وقف استفاده می‌نمایند:

الف) اختصاص وجوه مورد نظر به صندوقی که با هدف خیریه تأسیس شده است. این صندوق نیز با توزیع مستقیم وجوه در امور خیریه و یا سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های مختلف اقتصادی و توزیع سود آن‌ها فعالیت می‌نماید.

ب) اختصاص وجوه برای خرید سهام و در نظر گرفتن سود آن جهت اهداف عام‌المنفعه. در این روش مردم اقدام به خرید سهام شرکت‌های مختلف نموده و سود آنرا بطور دائم به اهداف خیر اختصاص می‌دهند. خرید سهام در بخش‌های مهم کشور مالزی رواج یافته است.

در هر دو روش مذکور نهاد وقف به عنوان متولی امر، نظارت دارد (zulkiflihasan & Abdullah, 2008, pp.89-90).

۳-۵. بحرین

یکی از اقدامات اخیر کشور بحرین تأسیس صندوق وقف بوده که توسط بانک مرکزی بحرین به همراه چندین موسسه تأمین مالی اسلامی در سال ۲۰۰۶ با سرمایه اولیه ۴.۶ میلیون دلار می‌باشد. صندوق وقف بحرین در جهت گسترش علوم و معارف دینی و نیز ارتقای سطح تحصیلات و دانش مردم تأسیس شده است. هدف کلی آن نیز گسترش نهادهای تأمین مالی بر اساس مبانی اسلامی می‌باشد (بانک مرکزی بحرین www.cbb.gov.bh).

۳-۶. عمان

در کشور عمان جهت افزایش عایدات اموال وقفی، صندوق‌های وقفی تأسیس شده است. هدف این صندوق‌ها احیای سنت وقف از راه سرمایه‌گذاری جدید، افزایش نقش توسعه وقف، عرضه و اصلاح ساختارهای اداری جدید برای اموال وقف، مشارکت هرچه بیشتر مردم از راه سهام وقفی و توسعه امکانات اداری - مالی وقف است.

هر صندوق وقفی هیأت امنایی متشکل از هفت الی نه عضو دارد که توسط وزیر اوقاف انتخاب می‌شوند. عواید صندوق‌ها در زمینه خدمت به قرآن، مساجد، مدارس، ترویج اسلام و امور خیریه مصرف می‌شود (عبادی-ب، ۱۳۸۶، ص ۸۵).

۴. طرح پیشنهادی برای وقف جمعی

همانطور که در مقدمه گذشت، با گذشت زمان و افزایش جمعیت، علیرغم تمایل مردم به شرکت در سنت حسنه وقف، توانایی کمتری در وقف انفرادی وجود دارد؛ بنابراین لزوم تدوین روش‌های جدید، بطوری که مردم با مبالغ اندک بتوانند جزء واقفین به شمار آمده و اثر ماندگاری از خود به جای گذارند، بیش از پیش نمایان می‌شود.

شیوه‌های پیش‌گفته چون تشکیل صندوق‌های وقف جمعی هرچند ممکن است که با احکام وقف سازگار باشد لکن همانگونه که گذشت وقف پول نقد برای تأمین سرمایه صندوق با مبانی فقهی وقف بر اساس فقه امامیه تطبیق نمی‌کند و مشهور فقها وقف پول را صحیح نمی‌دانند. و اگر بخواهیم ابتدا پول‌ها را جمع‌آوری کرده سپس به ساخت طرح اقدام کنیم و بعد از تکمیل وقف کنیم، گرچه از منظر فقهی مشکل حل می‌شود لکن در اجرا با انواعی از مخاطرات مواجه می‌شویم.

فرض کنید در یک شهرستانی نیاز به ساخت یک بیمارستان خیریه می‌باشد و مردم و خیرین آن محل آمادگی دارند متناسب با توان مالی خود در تأمین هزینه‌های ساخت بیمارستان مشارکت نمایند؛ برای این منظور صندوقی تاسیس شده پس از جمع‌آوری وجوه مورد نیاز، مدیریت ساخت بیمارستان را تعهد می‌کند و متعهد می‌شود بعد از تکمیل بیمارستان، از طرف آنان صیغه وقف جاری کند؛ در نتیجه موقوفه‌ای جدید (بیمارستان) با تعداد زیادی واقف ایجاد می‌گردد.

در این مثال فرضی ریسک‌هایی وجود دارد که بدون تدبیر آن‌ها تحقق وقف با مخاطره مواجه است.

۱. ریسک بازگشت از قصد وقف؛ با توجه به دوره احداث طرح‌هایی چون

بیمارستان که بطور معمول تا چند سال طول می‌کشد، ممکن است برخی از واقفین از قصد خود برگردند و تقاضای وجوه خود را نمایند.

۲. ریسک فوت واقف؛ اگر در دوره احداث صاحب وجوه فوت کند اموال وی به ورثه منتقل می‌گردد و ممکن است همه یا برخی از ورثه قصد وقف نداشته و تقاضای بازگشت وجوه را داشته باشند.

۳. ریسک مالکیت سود سرمایه؛ با توجه به دوره احداث طرح به طور معمول وجوه جمع آوری شده در بانک یا خرید اوراق بهاداری سرمایه‌گذاری می‌گردد تا به تدریج هزینه شود. ممکن است در اثنای ساخت، واقف یا ورثه او از قصد وقف برگشته افزون بر سرمایه تقاضای سود آنرا نیز داشته باشند.

۴. ریسک سوء استفاده از وجوه؛ با توجه به اینکه در دوره احداث هنوز وجوه جمع آوری شده وقف نشده‌اند، ممکن است متصدیان کار سوء استفاده کرده بخشی از وجوه را اختلاس یا نسبت به آن سوء مدیریت داشته باشند.

برای تدبیر این مخاطرات بایستی ارکان و عناصر و قراردادهای فی ما بین را به گونه‌ای طراحی کرد که ریسک‌های پیش‌گفته صفر شده یا به حداقل ممکن برسد. برای این منظور اوراق بهاداری به عنوان اوراق وقف پیشنهاد می‌گردد.

اوراق وقف

اوراق وقف، اوراق بهادار با نامی است که به قیمت اسمی مشخص برای مدت معین (زمان تکمیل پروژه) منتشر می‌شود و به واقفینی که قصد مشارکت در طرح‌های عام‌المنفعه را دارند واگذار می‌گردد.

به بیان دیگر، اوراق وقف، اوراق بهادار غیر انتفاعی است که براساس قرارداد صلح به منظور وقف منتشر می‌گردد؛ دارنده اوراق (مصلح) بخشی از اموال خود را بر اساس قرارداد صلح در اختیار بانی (متصلح) قرار می‌دهد تا وی همراه سایر اموال صلحی طرح عام‌المنفعه‌ای را احداث کرده، سپس از طرف صاحبان اوراق وقف شرعی نماید.

برای مثال فرض کنید سازمان اوقاف و امور خیریه قصد ساخت بیمارستان عام‌المنفعه‌ای را در یک منطقه محروم دارد؛ برای این منظور با طراحی امیدنامه‌ای کلیه هزینه‌های ساخت، تجهیز و نگهداری بیمارستان را برآورد کرده زمان، مکان و دوره ساخت و بهره‌برداری را مشخص می‌کند. آنگاه با تبدیل هزینه کل به اوراق بهادار

وقف، آن‌ها را از طریق بانک‌ها یا موسسه‌های خیریه به دست خیرین و نیکوکارانی که قصد وقف دارند می‌رساند. مردم خیر با تهیه این اوراق بر اساس عقد صلح وجوه خود را به سازمان اوقاف و امور خیریه می‌پردازند تا سازمان بیمارستان را با وجوه مردم ساخته از طرف آنان وقف شرعی نماید.

ارکان اوراق وقف

برای هدایت صحیح وجوه و مدیریت اطمینان بخش منابع و اجتناب از ریسک‌های پیش‌گفته عناصر متعددی در طراحی اوراق وقف حضور دارند که مهمترین آن‌ها عبارتند از:

۱. بانی: بانی شخصیت حقوقی است که اوراق بهادار وقف به جهت تأمین مالی او در انجام مأموریت وقف منتشر می‌گردد. در این اوراق بانی سازمان اوقاف و امور خیریه است که برای اجرای طرح‌های عام‌المنفعه اقدام به انتشار اوراق وقف می‌کند.
۲. ناشر (واسط): شخص حقوقی است که از طرف بانی و زیر نظر امین برای انتشار اوراق و مدیریت وجوه جمع‌آوری شده تعیین می‌گردد. در این اوراق «مؤسسه توسعه سرمایه‌گذاری موقوفات کشور» که از زیر مجموعه‌های سازمان اوقاف و امور خیریه است به عنوان ناشر پیشنهاد می‌گردد.
۳. موضوع وقف: مقصود از موضوع وقف طرح یا پروژه‌ای است که قرار است از طریق واگذاری اوراق وقف، تأمین مالی شده و در مدت معینی احداث و بعد از اجرای صیغه وقف به بهره‌برداری برسد.
۴. سرمایه‌گذاران (واقف‌ها): اشخاص حقیقی یا حقوقی هستند که با خرید اوراق وقف قصد تأمین مالی طرح وقفی را دارند.
۵. امین (ناظر): شخصیت حقوقی است که بر چگونگی مصرف وجوه در پروژه مورد نظر و نحوه صحیح هزینه کردن آن تا اتمام و تکمیل پروژه و اجرای صحیح صیغه وقف از طرف واقف‌ها (صاحبان اوراق)، نظارت می‌کند. در این

- اوراق، نهاد نمایندگی ولی فقیه در سازمان اوقاف و امور خیریه به عنوان امین (ناظر) پیشنهاد می‌گردد.
۶. عامل: بانک‌ها، سازمان‌ها و موسسه‌های خیریه هستند که در قبال دریافت اجرت یا به صورت تبرعی اوراق بهادار وقف را بین خیرین توزیع می‌کنند.
۷. مدیر پروژه: نهادی است که با توافق بانی (سازمان اوقاف)، واسط (مؤسسه توسعه سرمایه‌گذاری موقوفات کشور) و امین (نهاد نمایندگی ولی فقیه در سازمان اوقاف) به عنوان متصدی ساخت و تکمیل پروژه انتخاب می‌شود.
۸. متولی: طبق قانون، متولی شخصی است که به استناد مفاد وقفنامه با تشخیص شعب تحقیق و یا حکم دادگاه جهت اداره امور موقوفه تعیین می‌شود (قانون اوقاف، ۱۳۸۷، ص ۷۰)، متولی باید متناسب با نوع و کاربری پروژه دارای تخصص لازم باشد. بطور مثال اگر یک بیمارستان بعنوان طرح عام‌المنفعه انتخاب می‌شود، متولی آن باید فرد یا نهادی باشد که دارای اطلاعات و تخصص پزشکی است. در اوراق وقف بایستی قبل از انتشار اوراق متولی تعیین و به واقفین معرفی گردد تا واقفین با اطلاع از آن سرمایه‌گذاری کنند.

مدل عملیاتی اوراق وقف

با توجه به اینکه طرح وقف جمعی در دو مرحله انجام می‌گیرد بر این اساس مدل عملیاتی اوراق وقف نیز در دو دوره ساخت و واگذاری طی مراحل به شرح ذیل خواهد بود.

الف. مراحل دوره ساخت پروژه

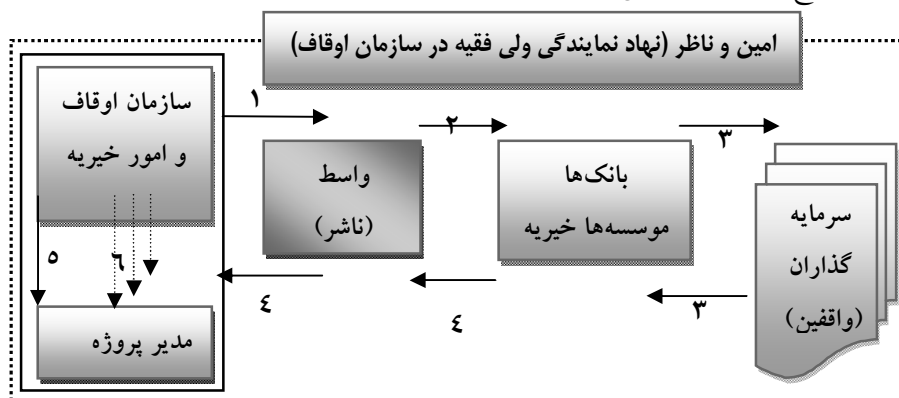
۱. بانی (سازمان اوقاف) با شناسایی نیازها و اولویتهای ملی یا منطقه‌ای اقدام به تعیین پروژه عام‌المنفعه می‌نماید. سپس با مشاوره امین (نهاد نمایندگی ولی فقیه در سازمان اوقاف)، مؤسسه توسعه سرمایه‌گذاری موقوفات کشور که از زیر مجموعه‌های سازمان اوقاف است به عنوان واسط (ناشر) جهت انتشار اوراق وقف و تأمین مالی پروژه عام‌المنفعه انتخاب می‌کند.

۲. واسط (ناشر) با اخذ مجوز از سازمان بورس و اوراق بهادار اقدام به انتشار اوراق وقف در مبالغ مختلف نموده از طریق بانک‌های عامل و مؤسسات خیریه به توزیع اوراق می‌پردازد.

انتخاب مؤسسات خیریه بدان علت است که اولاً این مؤسسات بدنبال انجام امور خیریه بوده و حاضرند توزیع اوراق را به صورت تبرعی عهده‌دار شوند. ثانیاً مردم به مؤسسات خیریه معروف اعتماد داشته و این عاملی برای تشویق بیشتر مردم به این امر است.

قابل توجه است که در هنگام توزیع اوراق بین مردم، قرارداد صلح فی ما بین سازمان اوقاف و مردم منعقد شده و مردم با پرداخت مبالغ مورد نظر، آنرا به منظور احداث پروژه معین به سازمان اوقاف صلح می‌نمایند.

۳. بانک عامل و مؤسسات خیریه با واگذاری اوراق وقف به مردم نیکوکار اقدام به جمع‌آوری وجوه می‌نمایند.

۴. پس از جمع‌آوری وجوه، آن‌ها را به «واسط» و سازمان اوقاف و امور خیریه که در این قرارداد عنوان «متصلح» را دارد تحویل می‌دهند.^{۱۲}

۵. در این مرحله بانی (سازمان اوقاف)، واسط (مؤسسه توسعه سرمایه‌گذاری موقوفات کشور) و امین (نهاد نمایندگی ولی فقیه در سازمان اوقاف) به تعیین مدیر پروژه اقدام می‌کنند تا زیر نظر امین (ناظر) پروژه را احداث نماید.

۶. پس از تعیین مدیر پروژه، بانی (سازمان اوقاف) متناسب با پیشرفت پروژه و با تایید امین (ناظر)، وجوه جمع آوری شده را جهت ساخت پروژه به مدیر پرداخت می‌نماید.

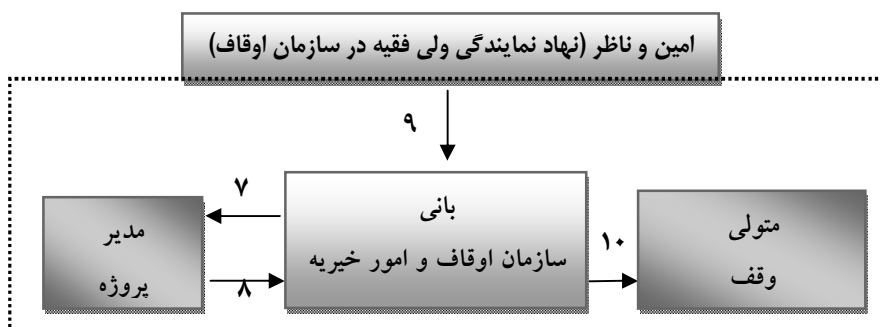
ب. مراحل دوره واگذاری پروژه

۷. پس از پرداخت وجوه، ناظر در مراحل مختلف ساخت و تکمیل پروژه بر نحوه تخصیص هزینه‌ها نظارت نموده تا پروژه با بالاترین کیفیت تکمیل شود و مدیر پروژه آخرین بخش هزینه ساخت را دریافت نماید.

۸. پس از ساخت و تکمیل پروژه، مدیر آنرا به سازمان اوقاف و امور خیریه تحویل می‌دهد.

۹. پس از تحویل پروژه به سازمان اوقاف، نماینده ولی فقیه در سازمان اوقاف، اقدام به اجرای صیغه وقف می‌نماید. در این مرحله در صورت امکان حضور واقفین، خود آن‌ها و در غیر این صورت نمایندگی ولی فقیه در سازمان اوقاف به نیابت از آن‌ها صیغه وقف را جاری می‌نماید.

۱۰. بعد از اجرای صیغه وقف و تحقق وقف، پروژه جهت بهره‌برداری به متولی وقف واگذار می‌گردد.

بازار ثانوی اوراق وقف

بازار ثانوی در اصطلاح بازاری است که اوراق بهادار پس از عرضه اولیه، در آن مورد داد و ستد قرار می‌گیرد (قانون بازار اوراق بهادار جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۴، ماده ۱). از آنجایی که اوراق وقف جزء اوراق غیر انتفاعی می‌باشند و خریداران آن، با انگیزه عدم کسب سود مادی اقدام به خرید می‌نمایند و از طرف دیگر قصد نهایی آن‌ها وقف می‌باشد، در نتیجه انگیزه خرید و فروش اوراق وقف پس از خرید اولیه، منتفی می‌گردد و در نتیجه این اوراق بازار ثانوی نخواهند داشت.

تأمین هزینه‌های جاری پروژه

مطلب دیگری که باید به آن پرداخت، چگونگی تأمین هزینه‌های جاری طرح مورد نظر است؛ از آنجایی که طرح عام‌المنفعه بصورت خیریه بوده و قرار است که خدمات رایگان و یا با حداقل قیمت ارائه نماید؛ در نتیجه لازم است برای تأمین هزینه‌های جاری از قبیل حقوق کارکنان، تعمیر و نگهداری دستگاه‌ها و...، منبعی در نظر گرفته شود. برای این منظور می‌توان اقدام به ساخت یا خرید چند واحد تجاری در کنار پروژه اصلی نمود. این واحدهای تجاری که در واقع جزئی از آن پروژه اصلی محسوب می‌شوند در اصطلاح «رقبه» نام دارند؛ «رقبه یک واحد ملکی غیر منقول است و هر موقوفه یا مکان مذهبی ممکن است دارای یک یا چند رقبه باشد» (قانون اوقاف، ۱۳۸۷، ص ۷۱). در تمدن اسلامی این واحدهای تجاری بعنوان مکان‌هایی بوده‌اند که از آن‌ها استفاده تجاری شده و منافع آن‌ها جهت هزینه‌های جاری پروژه‌های عام‌المنفعه اختصاص می‌یابد.

فقه اوراق وقف

در مبانی فقهی عقد وقف گذشت که بر اساس فقه امامیه وقف پول صحیح نیست، بنابراین واقفین نمی‌توانند وجوه نقد خود را وقف کنند.

اگر از عقد وکالت استفاده شود یعنی مردم و خیرین با در اختیار قراردادن وجوه خود، به سازمان اوقاف وکالت دهند تا در پروژه مورد نظر هزینه نموده و پس از اتمام

پروژه به نیابت از آن‌ها صیغه وقف را جاری نماید، این عمل گرچه از نظر فقهی صحیح است لکن از آنجایی که وکالت از عقود جایز است، چند مشکل ممکن است پدید آید. اولین مشکل جایی است که موکلین (خیرین) پس از مدتی (قبل از اتمام پروژه) از تصمیم خود منصرف شده و خواهان فسخ قرارداد شوند و از وکیل خود (سازمان اوقاف) تقاضای برگشت وجوه اعطایی را نمایند. از آنجایی که مطابق عقد وکالت، این حق برای موکل وجود دارد، وکیل نمی‌تواند تقاضای او را نپذیرد و موظف به باز پرداخت وجوه است. در این حالت اگر تعداد قابل توجهی از افراد متقاضی فسخ قرارداد باشند، پروژه مورد نظر دچار مشکل شده و به خاطر کمبود منابع مالی احتمال توقف آن وجود دارد.

دومین مشکل زمانی است که موکل (قبل از اتمام پروژه و اجرای صیغه وقف) فوت نماید. در این صورت عقد وکالت فسخ شده و وجوه پرداخت شده توسط موکل، به ملکیت ورثه او خواهد رسید. در این حالت ممکن است ورثه، خواهان عدم اختصاص وجوه به پروژه مورد نظر بوده و تقاضای برگشت وجوه را داشته باشند.

در نتیجه استفاده از رابطه وکالت در انتشار اوراق وقف به ویژه برای پروژه‌های بزرگ و زمان‌بر ممکن نیست. با بررسی‌های انجام گرفته روی دیدگاه فقه‌های امامیه و استفتاء از دفتر مراجع عظام تقلید معاصر^{۱۳}، استفاده از عقد «صلح» در انتشار اوراق وقف مشروع بوده و می‌تواند مشکلات عملیاتی فوق‌الذکر را برطرف نماید.

در انتشار اوراق وقف بر اساس قرارداد صلح، مردم و خیرین به عنوان مصالح و سازمان اوقاف و امور خیریه به عنوان متصالح خواهند بود. مردم وجوه مورد نظر خود را به سازمان اوقاف مصالحه می‌کنند تا در پروژه عام‌المنفعه‌ای که از قبل مشخص شده هزینه کند و پس از اتمام، آنرا از طرف صاحبان وجوه وقف نماید.

در مدل پیشنهادی «نماینده‌گی ولی فقیه در سازمان اوقاف و امور خیریه» به عنوان متصالح در نظر گرفته شده تا افزون بر آگاهی به موازین شرعی، مورد اعتماد و اطمینان مردم باشد.

همانطور که گذشت عقد صلح لازم است و نمی‌توان یک طرفه آنرا فسخ کرد، بنابراین در مورد اوراق وقف، همانگونه که خود مصالح نمی‌تواند فسخ کند، در صورت

فوت وی نیز عقد صلح قابل فسخ نیست، در نتیجه ورثه وی نیز نمی‌توانند بصورت یک طرفه عقد را بر هم زده و تقاضای بازگشت وجوه را نمایند. نکته دیگر که به آن توجه شده، تهیه «نمون‌برگ»^۴ و قفنامه بوده که از ابتدا در اختیار مصالح قرار می‌گیرد و در زمان تکمیل پروژه، به اطلاع مصالح رسیده و او خود صیغه وقف را جاری می‌نماید و در صورت فوت یا عدم امکان حضور مصالح، نمایندگی ولی فقیه در سازمان اوقاف اقدام به جاری نمودن صیغه وقف می‌نماید.

آثار اقتصادی - اجتماعی اوراق وقف

اوراق وقف افزون بر بعد فقهی، از جهت معیارهای اقتصادی اجتماعی نیز قابل بررسی هستند.

۱. اوراق وقف، از نوع ابزارهای مالی غیر انتفاعی هستند، بنابراین می‌توانند با اهداف و سلیقه‌های افراد خیر و نیکوکاری که به دنبال مشارکت در سنت حسنه وقف و میراث جاویدان هستند همسو باشند. به این بیان که سازمان اوقاف و امور خیریه می‌تواند با شناسایی ظرفیت‌های خیرخواهانه مردم از یک سو و شناسایی طرح‌های عام‌المنفعه مردم‌پسند از سوی دیگر، زمینه استفاده از منابع مازاد مردم در اهداف خیرخواهانه را فراهم نمایند.

۲. اوراق وقف می‌توانند ابزار مناسبی جهت جذب نقدینگی مازاد مردم خیر و هدایت آن‌ها به سمت احداث طرح‌ها و پروژه‌های عام‌المنفعه باشند و زمینه اشتغال اقشار آسیب‌پذیر جامعه را فراهم آورند؛ بنابراین، این اوراق می‌توانند ابزاری مناسب برای رشد و توسعه اقتصادی محسوب شوند.

۳. اوراق وقف به جهت کاربردشان در طرح‌های عام‌المنفعه و ایجاد اشتغال برای اقشار آسیب‌پذیر و تأمین بخشی از نیازهای ضروری آنان، تأثیر قابل توجهی روی عدالت توزیعی جامعه می‌گذارند و هرچه سهم این اوراق بیشتر شود انتظار می‌رود فاصله طبقاتی در جامعه کمتر شود.

۴. اوراق وقف می‌توانند در مواقع نیاز ابزاری برای تأمین مالی دولت، شهرداری‌ها و موسسه‌های خیریه در اجرای طرح‌های عام‌المنفعه به کار روند. بنابراین

می‌توانند به عنوان ابزاری برای سیاست مالی محسوب شوند، البته به جهت غیر انتفاعی بودن آن‌ها قلمرو محدودی خواهند داشت.

جمع‌بندی

۱. وقف یک سنت حسنه و پسندیده‌ای است که فرد خیر با انتخاب این روش در میان انواع روش‌های انجام کار نیک، اثری ماندگار و جاودانه از خود به جای می‌گذارد و بدین طریق افراد زیادی را طی سال‌ها و دوران متمادی از منافع آن بهره‌مند کرده و موجبات خشنودی پروردگار را برای خود فراهم می‌کند.
۲. افراد زیادی تمایل به انجام چنین عمل پسندیده و جاودانه‌ای را دارند ولی در دوران کنونی تعداد کمتری توانایی شرکت در امر «وقف» را دارند. اوراق وقف این فرصت را برای افرادی که توانایی مالی کمتری دارند فراهم می‌آورد.
۳. در مدل معرفی شده در این مقاله، مشکل موجود در امکان استفاده از وقف پول به نحو صحیح برطرف شده و اجرای آن از طریق عقد صلح و سپری شدن مدت زمان لازم جهت تکمیل طرح، ممکن می‌گردد.
۴. پیشنهاد می‌شود جهت مدیریت بهینه موقوفات و افزایش بازدهی، در جهت تأمین مالی آن‌ها، اوراق متناسب با ماهیت وقف تبیین گردد تا بدین وسیله با افزایش درآمد موقوفات، منابع بیشتری برای امور خیریه و احتیاج نیازمندان واقعی اختصاص یابد.

پیوست‌ها

پیوست ۱: استفتاء درباره وقف پول

محضر مبارک حضرت آیت الله العظمی

سلام علیکم

همانطور که خاطر شریف مستحضر است از شرایط صحت وقف، بقای عین با انتفاع از مال موقوفه می‌باشد. اخیراً مباحثی درباره وقف سرمایه نقدی (پول رایج) در جهات خیریه مطرح است، به این بیان که افراد خیر تمایل دارند بخشی از اموال خود را به روش‌های ذیل وقف نمایند.

۱. سپرده‌گذاری در بانک برای اعطای قرض‌الحسنه به افراد نیازمند که در وقفنامه تعیین می‌شود. توضیح: سپرده‌گذار با افتتاح سپرده قرض‌الحسنه و وقف مبلغی معین در آن حساب، از بانک می‌خواهد تا آن مبلغ را تنها برای اعطای وام قرض‌الحسنه ازدواج، درمان و، به افراد نیازمند که در وقفنامه تعیین می‌شود بپردازد.

۲. سپرده‌گذاری در بانک برای اعطای سود سپرده به افراد نیازمند که در وقفنامه تعیین می‌شود. به این بیان که سپرده‌گذار با افتتاح سپرده سرمایه‌گذاری و وقف مبلغی معین در آن حساب، از بانک می‌خواهد تا سود آن سپرده را به افراد نیازمند که در وقفنامه تعیین می‌شود بپردازد.

مستدعی است بذل محبت فرموده و بفرمائید آیا اختصاص سرمایه نقد به امر به وقف با توجه به مالیت خاص آن، امکان پذیر می‌باشد؟

پاسخ استفتاء

الف) پاسخ دفتر مقام معظم رهبری

بسمه تعالی

سلام علیکم و رحمه الله و برکاته

در فرض مرقوم وقف صحیح نیست. ۸۹/۴/۱۶

ب) پاسخ دفتر آیت الله سیستانی

بسمه تعالی

سلام علیکم

وقف پول صحیح نیست

موفق باشید. ۸۹/۴/۱۲

ج) پاسخ دفتر آیت الله صافی گلپایگانی

علیکم السلام و رحمه الله

به نظر اینجانب وقف پول صحیح نیست، البته با برنامه صحیح می توان پول را مال الوصایه قرار

داد. ۲۳ رجب ۱۴۳۱

د) آیت الله العظمی وحید خراسانی

وقف پول صحیح نیست. اما اشخاص خیر می توانند شخصی یا اشخاصی را وکیل نمایند تا

سرمایه نقدی آنها را به دیگران قرض غیر ربوی دهند، ولی در این صورت با موت این

اشخاص این سرمایه های نقدی به ورثه منتقل می شود. سپرده گذاری در بانکها به طور کلی

چنانچه در قرارداد آن، شرط فایده و سود باشد ربا و حرام است ولی چنانچه شرط سود نشود

و سپرده گذار خود را طلبکار سود از بانک نداند - اگرچه بانک به او سود بدهد - گذاشتن پول

نزد بانک جایز است و بنابر احتیاط واجب یک پنجم آن سود را به نیت ما فی الذمه به سادات

فقیر بدهد، و بقیه از منافع سال خمسی سپرده گذار است که اگر در مؤونه آن سال، صرف

نشود، باید خمس آن را بپردازد. ۸۹/۴/۱۵

پیوست ۲: استفتاء درباره وقف جمعی

محضر مبارک حضرت آیت الله العظمی...

با سلام و احترام

به عرض می رساند امروزه بحثی تحت عنوان وقف جمعی مطرح است به این صورت که

گروهی از خیرین هرکدام متناسب با توان مالی خود مبلغی پول به مؤسسه ای صلح می کنند

مشروط بر اینکه با آن پولها بیمارستانی (برای مثال) ساخته شود، سپس از طرف صاحبان پول

وقف گردد.

در این مسئله سؤالاتی وجود دارد مستدعی است ما را راهنمایی فرمائید.

۱. آیا در طول مدت احداث بیمارستان، صاحب پول (مصالح) می‌تواند قرارداد را فسخ کند؟
۲. اگر در مدت اجرا، مصالح فوت کند آیا ورثه حق فسخ و تقاضای پول را دارند؟
۳. در طول مدت احداث بیمارستان مالکیت پول از آن کیست؟ (مؤسسه‌ای که مجری احداث بیمارستان است یا مصالح و یا ورثه مصالح؟)
۴. حین اجرای صیغه وقف، وقف از طرف مصالح است یا ورثه و یا متصلح؟

پاسخ استفتاء

الف) مقام معظم رهبری

- ج ۱) نمی‌تواند قرارداد را فسخ نماید مگر اینکه حق خیار فسخ را برای خود شرط کرده باشد.
- ج ۲) از جواب قبلی مشخص شد.
- ج ۳) اگر مصالحه به نحو صحیح شرعی انجام گرفته است مؤسسه مالک است.
- ج ۴) تابع چگونگی شرط وقف در ضمن عقد صلح است.

ب) حضرت آیت‌الله العظمی صافی گلپایگانی

صلح از عقود لازمه است و بعد از وقوع مصالحه بدون مجوز شرعی حق فسخ آنرا ندارد و در فرض سؤال که در ضمن عقد صلح شرط می‌کنند که متصلح، مورد مصالحه را وقف نماید و متصلح این شرط را قبول کرده صلح صحیح است و باید طبق شرط عمل شود لکن به مقتضای «لا وقف الا فی ملک» تحقق وقف از ناحیه متصلح می‌باشد. والله العالم ۲/ صفر/ ۱۴۳۰

ج) آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی

این مسئله دو صورت دارد؛ گاه مؤسسه‌ای تشکیل شده که شخصیت حقوقی دارد و اموال به آن مؤسسه تملیک می‌شود مشروط بر اینکه بیمارستانی را (مثلاً) بسازد و وقف کند و همچنین اگر به نهادی از نهادهای دولتی واگذار شود در اینصورت آن مؤسسه مالک است. و گاه به مؤسسه و نهادی تملیک نشده بلکه آن‌ها را به دست شخصی به عنوان مجری یا پیمانکار سپرده‌اند که پس از ساختن آنرا وقف کند، در اینجا حکم وکالت دارد که با موت موکل باطل

می‌شود و ورثه می‌توانند وجه را بازپس بگیرند. اما وقف از طرف چه کسی است، تابع قراردادی است که بسته‌اند.

پیوست ۳: متن صلح‌نامه پیشنهادی برای چاپ روی اوراق وقف

طرفین متصالحین با عنایت به الطاف الهی و در کمال صحت، سلامت، اختیار و آگاهی، عقد صلح ذیل که مشتمل بر شروط مفصله می‌باشد را در شهرستان منعقد نمودند.

الف : مصالح آقای/ خانم فرزند متولد دارای شماره شناسنامه صادره از و دارای کد ملی به شماره و به نشانی اقامتگاه ؛ مؤسسه/ شرکت به شماره ثبت در اداره ثبت شرکت‌های که وفق آخرین تغییرات آگهی شده آقای/ خانم به عنوان و آقای/ خانم به عنوان صاحبان امضاء مجاز ایجاد تعهد برای شرکت / مؤسسه می‌باشند و به نشانی اقامتگاه

ب : متصالح : نمایندگی ولی فقیه در سازمان اوقاف و امور خیریه جمهوری اسلامی ایران به نشانی اقامتگاه.....

ج : موضوع و مورد صلح

موضوع صلح عبارت است از صلح قطعی مبلغ..... به متصالح وفق شروط و مقررات این صلح‌نامه.

د : شروط و توضیحات صلح‌نامه، بر متصالح شرط شد:

۱. مبلغ موضوع صلح را صرفاً در جهت اجراء و اتمام پروژه با مشخصات تفصیلی و فنی منتشر شده در روزنامه به شماره مورد استفاده قرار دهد.

۲. سازمان اوقاف و امور خیریه مجاز است اجرای پروژه را به شرکت‌ها یا مؤسسات معتبر و واجد صلاحیت با رعایت جمیع مسائل شرعی واگذار کند.
 ۳. نظارت استصوابی بر کلیه مراحل ساخت و اجراء و عمل به وقف، وفق مقررات موضوعه با سازمان اوقاف و امور خیریه خواهد بود.
 ۴. پس از اتمام پروژه و اخذ پایان کار از مراجع ذیصلاح نسبت به اجراء صیغه و جهت وقف و قبض دادن آن با اختیار تعیین متولی و ناظر اقدام نماید.
- این صلح‌نامه به شرح فوق در دو نسخه که اعتبار حقوقی آنها علی‌السویه می‌باشد، در تاریخ توسط طرفین امضاء و نسخ بین طرفین مبادله گردید.

محل امضاء متصالح

نماینده ولی فقیه در سازمان اوقاف و امور خیریه

محل امضاء مصالح

واقف

پیوست ۴: متن وقف‌نامه پیشنهادی برای چاپ روی اوراق وقف

بسمه تعالی

وقف‌نامه پروژه.....
الحمد لله علی کل نعمه و اصلی علی محمد خاتم النبیین (ص) و اهل بیته الطاهرین (ع) و اما بعد، از آنجائی که خداوند توفیق را رهین همت نمود تا پروژه به اتمام و بهره‌برداری برسد، فلذا نماینده ولی فقیه در سازمان اوقاف و امور خیریه در کمال صحت، سلامت و اختیار و با اجراء صیغه، تمامی و همگی..... پروژه مستحده واقع در و به پلاک ثبتی وقف عام نمود تا در جهت
مورد استفاده گردد. متولی موقوفه همواره بایستی واجد صفات عدالت، تقوی، خبرویت و توانایی در انجام امور مربوطه باشد. تشخیص و تعیین متولی از اختیارات خاصه سمت

نمایندگی ولی فقیه در سازمان اوقاف و امور خیریه می‌باشد. نظارت استصوابی بر اقدامات متولی با سازمان اوقاف و امور خیریه می‌باشد. متولی و ناظر همواره بایستی مقررات شرعی و قانونی مربوطه و مصرف عواید و منافع در جهت مقرر را رعایت نمایند. حق التولیه و حق النظاره متولی و ناظر وفق مقررات موضوعه می‌باشد. وقف بنحو صحت و قبض و اقباض انجام گرفت و تغییر و تبدیل آن ممنوع می‌باشد.

محل امضاء نماینده ولی فقیه در سازمان اوقاف و امور خیریه

یادداشت‌ها

۱. شایان ذکر است می‌توان در طراحی اوراق وقف از قراردادهای دیگری نیز استفاده کرد، لکن به نظر می‌رسد این قراردادها کافی به مقصود باشند.
۲. برخی از متن فتاوا در پیوست مقاله می‌آید.
۳. برای توضیحات بیشتر درباره عقد وکالت، به منابع فقهی مربوطه مراجعه شود.
۴. برای توضیحات بیشتر درباره عقد صلح، به منابع فقهی مربوطه مراجعه شود.

5. Contemporary Waqf Administration and Development in Singapore: Challenges and Prospects.
6. Waqf-Based Microfinancing: Realizing The Social Role of Islamic Finance
7. Sukuk as a Model For Improving the Waqf Sector
8. Cash Waqf and Opportunity For Islamic Microfinance Institutions (Case Study in Indonesia)
9. Islamic Microfinance Institutions (IMFIs)
10. Cash- Waqf as a Financial Institution
11. Islamic Development Bank

۱۲. البته همانطور که ذکر گردید «نمایندگی ولی فقیه در سازمان اوقاف» بعنوان متصلح حقیقی می‌باشد.

۱۳. متن کامل استفتاء به همراه پاسخ‌ها در انتهای مقاله و در پیوست خواهد آمد.

۱۴. متن کامل نمون‌برگ وقفنامه و نیز صلح‌نامه در پیوست مقاله خواهد آمد.

کتابنامه

- امینی، علیرضا و آیتی، محمد رضا (۱۳۷۵)؛ *تحریر الروضه فی شرح اللمعه*، قم: موسسه فرهنگی طه، چ ۱.
- بنی‌هاشمی خمینی، محمدحسن (۱۳۸۸)؛ *توضیح‌المسائل مراجع*، تهران: دفتر انتشارات اسلامی، ج ۲، چ ۱۶.
- پهلوان، حمید و رضوی، روح‌الله (بی‌تا)، *اوراق صکوک تعریف انواع و ساختار*، تهران: سازمان بورس و اوراق بهادار، مدیریت پژوهش توسعه و مطالعات اسلامی.
- حائری (یزدی)، محمدحسن (۱۳۸۰)، *وقف در فقه اسلامی و نقش آن در شکوفایی اقتصاد اسلامی*، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، چ ۱.
- سروش، ابوذر (۱۳۸۷)، «تأمین مالی وقف با استفاده از اوراق بهادار اسلامی (صکوک)»، مجموعه مقالات وقف و تمدن اسلامی، تهران: انتشارات اسوه، ج ۲.
- صالح آبادی، علی و دبیری، محمد صادق (۱۳۸۶)، *وقف سهام شرکت‌ها از دیدگاه اسلام؛ وقف در بازار سرمایه*، قم: انتشارات دانشگاه مفید.
- صندوق الاستثمار فی مملکات الاوقاف البنک الاسلامی للتنمیه (۱۴۲۸ق)، *الموتر الثامن لوزراء الاوقاف و الشؤون الاسلامیه*، وزاره الشؤون الاسلامیه و الاوقاف و الدعوه الارشاد.
- عاملی، زین‌الدین بن علی بن احمد (شهید ثانی) (۱۴۱۰ق)، *الروضه البهیة فی شرح اللمعه الدمشقیة*؛ قم: کتاب‌فروشی داوری.
- عبادی، صادق (۱۳۸۶-الف)، *ساختار وقف در جهان اسلام*، تهران: بنیاد پژوهش و توسعه فرهنگ وقف، چ ۱.
- همو (۱۳۸۶-ب)، «وقف در کشورهای اسلامی، تاریخ و تحولات وقف در کشور عمان»، مجله وقف میراث جاویدان، ۱۳۸۶، ش ۵۹.
- قانون اوقاف (مجموعه قوانین و مقررات سازمان اوقاف و امور خیریه) (۱۳۸۷)، تهران: انتشارات اسوه، چ ۵.
- قانون بازار اوراق بهادار جمهوری اسلامی ایران، مصوبه یکم آذر ۱۳۸۴ مجلس شورای اسلامی.
- www.irbourse.com
- مجموعه مقالات وقف و تمدن اسلامی (۱۳۸۷)، تهران: انتشارات اسوه، ج ۲.

- مصباحی مقدم، غلامرضا، سیاح، سجاد و نادری نورعینی، محمد مهدی (۱۳۸۸)، «امکان‌سنجی وقف سهام و پول؛ مدل صندوق وقف سهام و پول در ایران»، دوفصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی، ش ۱۲.
- ملکوتی فر، ولی‌الله (۱۳۸۰)، «بررسی تطبیقی تعریف وقف، وقف نقود و شرایط موقوفه»، مجله وقف میراث جاویدان، ۱۳۸۰، ش ۳۳-۳۴.
- منصور، جهانگیر (۱۳۸۵)، قانون مدنی؛ تهران: انتشارات آگاه، چ ۳۴.
- موسویان، سیدعباس (۱۳۸۶-الف)، ابزارهای مالی اسلامی (صکوک)، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- همو (۱۳۸۶-ب)، فرهنگ اصطلاحات فقهی و حقوقی معاملات، تهران: پژوهشگاه پولی و بانکی، چ ۱.
- نجفی، محمد حسن (۱۳۶۸ق)، جواهرالکلام فی شرح شرائع السلام؛ بیروت: داراحیاء التراث العربی، چ ۷.
- Abdel Mohsin and Magda Ismail, *Cash-Waqf as a Financial Institution*, International Conference on Waqf and Islamic Civilization, Iran: November 12-13, 2008.
- Abdul Karim, Shamsiah, *Contemporary Waqf Administration and Development in Singapore: challenges and prospects*, International Wakaf Conference in Singapore March 6-7 2007, www.muis.gov.sg.
- Ahmed, Habib, *Waqf-based Microfinancing: Realizing The Social Role of Islamic finance*, International Wakaf Conference in Singapore March 6-7 2007, www.muis.gov.sg.
- Mardhatillah, Amy and Rulindo, Ronald and Hawariyuni, Weni, *Cash Waqf and Opportunity For Islamic Microfinance Institutions (Case Study in Indonesia)*, International Waqf Conference, Southern Africa, cape town, 17-18 August 2007.
- Becic, Muhamed, *Sukuk as a Model For Improving the Waqf Sector*, International Wakaf Conference in Singapore, March 6-7 2007.
- Hasan, Zulkifli and Abdullah Muhammad Najib, *The Investment of Land in Malaysia: Issues and Challenges*, International Conference on Waqf and Islamic Civilization, Iran, November 12-13, 2008.